

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA {-I} ZARF-FİİL EKLİ İKİLEMELER

Leylâ KARAHAN*

Özet: Türkiye Türkçesi ağızlarında {-I} ve {-A} zarf-fiil ekli ikilemelerin kullanımı hece sayısına; coğrafi dağılımı da ağız gruplarına göre farklılık gösterir. Tek heceli fiillerde ikileme, {-A} zarf-fiil eki ile yapılır. Çok heceli fiillerde ise {-A} ve {-I} zarf-fiil eki kullanılır. {-I} ekli kullanım, Batı Grubu içindeki bazı ağızlarla sınırlıdır. Bu çalışmanın konusunu, ağızlardaki {-I} zarf-fiil ekli ikilemelerin coğrafi dağılımı ve tarihî lehçelerle bağlantısı oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ikileme, zarf-fiil ekleri, {-I} zarf-fiil eki

The Reduplications Constructed with {-I} Gerundium Morphem in Turkish Dialects

Abstract: The use of reduplications constructed with {-I} and {-A} gerundium morphemes acquire a different character on the basis of the syllable number. Its geographic distribution also varies according to the dialect groups. The reduplication of one syllable verbs is made with {-A} morphem. As for multi-syllable verbs both {-I} and {-A} morphemes are used. The use of reduplications with {-I} morphem is restricted with some dialects of Western Group. This study deals with the geographic distribution of reduplications with {-I} morphem and its relation to historical dialects.

Key Words: reduplication, gerundium morphemes, {-I} gerundium morphem

GİRİŞ

Tarihî lehçelerde işlek olan {-I} ve {-A} zarf-fiil eklerinin Türkiye Türkçesi yazı dilinde çok sınırlı bir kullanım alanı vardır. {-I} zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesi yazı dilinde sadece “gelivermek, alıkoymak” gibi birleşik fiillerin yapısında bulunur. Bu eklerle ikileme yapılmaz. {-A} zarf-fiil eki ise hem “koşabilmek, yazadurmak” gibi birleşik fiillerin yapısında hem de “koşa koşa, yaza yaza” gibi ikilemelerde yer alabilir. Özellikle {-A} eki, “geçe, kala, ile, göre, diye” gibi anlamlı ve görevli bazı kelimelerde kalıplaşmıştır. İşlek bir zarf-fiil eki olan {-ArAk}’ın yapısında da {-A} zarf-fiil eki vardır. {-A} ve {-I} zarf-fiil eki, artık bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde fiillerden zarf görevli kelimelerin yapımında kullanılmamaktadır.

{-I} zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesi ağızlarında yazı diline göre daha geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu eklerle yapılan zarf-fiiller, ağızlarda yazı dilinden farklı olarak söz diziminde tek başına kullanılır. Rize ili ağızlarından “Ben de berağu gideyim (Günay 2003: 187) örneğinde “berağu” kelimesi “bırakarak” anlamında bırak-

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi

fiilinden {-I} zarf-fiil ekiyle yapılmış bir zarf-fiildir. Trabzon ağızlarından “*Ordan alı harcarsın (Caferoğlu 1994: 176)*” örneğinde de *al-* fiili {-I} zarf-fiil ekiyle birleşmiştir. Van ağızlarından “*Bütünini sel götürü denize doldurdi (Caferoğlu 1995: 26)*” örneğindeki *götürü* kelimesinde {-I} zarf-fiil eki vardır. {-I} eki, böylece müstakil bir zarf-fiil eki olarak tarihî lehçelerdeki tarz ve bağlama işlevini ağızlarda da devam ettirir. Bu kullanımların Doğu ve Kuzeydoğu Grubu’nda örneklenmesi, Batı Grubu’nda böyle örneklerin olmaması ağız gruplarını belirlemede bir ölçüt olmalıdır.¹

{-I} zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesi ağızlarında yazı dilinden farklı olarak ikilemelerde de kullanılır. {-A}’lı ikilemeler *koşa koşa*, *gide gele* örneklerinde olduğu gibi yazı dilinde de vardır. Ancak yazı dilinde {-I} zarf-fiil ekli ikileme yoktur. Bu bildiride, Türkiye Türkçesi ağızlarında {-I} zarf-fiil eki ile yapılan ikilemeler ele alınacaktır.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA {-I} ZARF-FİİL EKLI İKILEMELER

Ağızlarda ünlü zarf-fiil ekleriyle ({-A} ve {-I}) yapılan ikilemeler, fiil tabanındaki hece sayısına ve ağız gruplarına göre farklılık gösterir. Tek başına zarf yapımında görev almayan {-A} zarf-fiil eki, ölçünlü dilde ikilemelerde kullanılır. Tek heceli fiil tabanlarında ikileme, bütün ağızlarda {-A} eki ile yapılır. Ağızlar bu bakımdan ölçünlü dille örtüşür. Ancak çok heceli fiil tabanlarında ikileme, bazı ağız gruplarında ölçünlü dilde olduğu gibi {-A} eki ile yapılırken, bazı gruplarda düzenli olarak {-I} eki ile yapılmaktadır.

Artvin ağızlarının bir bölümü ile Trabzon ve Rize ağızlarını içine alan Kuzeydoğu Grubu ile Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesinin büyük bir bölümünü içine alan Doğu Grubu ağızlarında tek veya çok heceli bütün fiillerde ikileme, {-A} zarf-fiil eki ile yapılır. Bu ağızlarda {-I} ekli ikileme yoktur.

Batı Grubu ağızlarında tek heceli fiillerde ikileme, ölçünlü dilde olduğu gibi {-A} eki ile yapılır. Çok heceli fiillerdeki ikilemelerde ise Batı Grubu ağızlarının bir kısmında düzenli ve sistemli olarak {-I} zarf-fiil eki kullanılmaktadır. Bu gruptaki bazı ağızlar için karakteristik ve ayırıcı olan bu özellik, hem gruplar arası hem de grup içi sınıflandırmalar için önemli bir ölçüttür. {-I} zarf-fiil eki, Batı Grubu’ndaki Adana, Amasya, Ankara, Çankırı, Çorum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İçel, Kahramanmaraş, Karaman, Kayseri, Kırşehir, Kilis, Malatya, Nevşehir, Niğde, Osmaniye, Sivas, Tokat, Yozgat ağızlarında çok heceli fiillerle yapılan ikilemelerde yaygın olarak kullanılmaktadır.² Bu ağızlar, Batı Grubu’nun 9 alt ağız grubundan IV (kısmen), VI, VII, VIII, ve IX. Gruplarında yer alır (Karahan 1996):

dolanı dolanı (Adana-Osmaniye; Yıldırım 2006); dikili dikili (Amasya; Avcı 1988), çalışı çalışı (Ankara; Akca 2012); yuvalanı yuvalanı (Çankırı; Kiremit 1986); dönderi dönderi (Çorum; Caferoğlu 1941), meleyi meleyi (Eskişehir; Pilancı 1991); çağırışı çağırışı (Gaziantep; Gül 1999); yalvarı yalvarı (Hatay; Öztürk 2009), oħuyu oħuyu (İçel; Öztürk 2009); dönder, dönderi (Kahramanmaraş; Erdem-Kirik 2011); ağlaşı ağlaşı (Karaman; Uysal

¹ Bu çalışmada sözü edilen ağız grupları, Karahan 1996’daki sınıflandırmaya dayanmaktadır.

² Henüz ağız özellikleri yeterince incelenmemiş yöreler bulunmaktadır. Çalışmalar çoğaldıkça {-I} ekli kullanımın dağılım haritasına yeni eklemeler yapılabilecektir. Aksaray, Konya, Kırıkkale ağızlarında da bu kullanımın olduğunu araştırmalarımız sırasında tespit ettik; ancak yazılı bir kaynağa dayanmadığı için haritaya eklemedik.

2011); *vuruşu vuruşu* (Kayseri; Caferoğlu 1948); *ağlayı ağlayı* (Kırşehir; Günşen 2000); *gümlüyyü gümlüyyü* (Kilis; Gül 1993); *sıhılı sıhılı* (Malatya; Gülseren 2000); *gaynayı gaynayı* (Nevşehir; Korkmaz 1963); *sevini sevini* (Niğde; Büyükkaktaş 1996); *ūraşu ūraşu* (Sivas; Doğan 2001); *hoplayı hoplayı* (Tokat; Caferoğlu 1944); *annaşu annaşu* (Yozgat; Demirezen 1995).

Bu yöreler dışında da seyrek ve düzensiz olarak {-I} ekli ikilemeler görülür. Demir, Ordu ili ağızları ile ilgili çalışmasında *dineni dineni, topallı topallı* örneklerini vererek, {-I} ekinin sık karşılaşılan bir ek olmadığına vurgu yapar (Demir 2001: 150). Alkaya da Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarındaki ikilemelerle ilgili çalışmasında Ordu ve Trabzon ağızlarından örnekler verir. Onun Trabzon ağızlarından vermiş olduğu *garışduru garışduru* örneği, bir Çepni yerleşim yeri olan Beşikdüzü'nden alınmıştır ki bu yöre ağızları, Kuzeydoğu değil Batı Grubu ağızlarını temsil etmektedir. Alkaya'nın ikilemelerdeki {-I} ekini “{-a} /{-e} zarf-fiil ekinin {-ı} /{-i} /{-u}'ya dönüşmesiyle meydana gelen” bir zarf-fiil eki olarak nitelemesi (Alkaya 2008: 41), Erdem'in bu ekle ilgili olarak kullandığı “ünlü daralması” ifadesi (Erdem 2011: 137) gözden geçirilmeye muhtaç bir hüküm gibi durmaktadır.

Batı Grubu'nun Ege ve Marmara Bölgesi ağızlarında {-I} ekli tek tük ikileme örneklerine rastlanır. Marmara Bölgesinin Trakya ağızlarında ve bu ağızların devamı olan Balkan ağızlarında da ikilemelerde {-I} eki hiç kullanılmaz. Batı Grubu'nun Batı Karadeniz ağızlarında da -bir iki örnek dışında {-I} ekli ikilemeye rastlanmaz.

Ağız çalışmalarında kullanım sıklığı ve il sınırları içindeki kullanım coğrafyası verilmediği için {-I} ekli ikilemelerin Batı Grubu içindeki dağılımı ile ilgili kesin hükümler vermek zordur. Ancak İç Anadolu Bölgesi ile bu bölgeye yakın olan Adana-Osmaniye, Amasya, Tokat, Çorum, Gaziantep, Hatay, İçel, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya illeri ağızlarında bu kullanımın yoğun olduğu anlaşılmaktadır (Harita:1).

Batı Grubu içindeki Aydın, Denizli ve Manisa ağızlarında görülen kelime sonu ünlülerinin daralması eğilimi, tek heceli fiillerde kullanılan {-A} zarf-fiil ekinin de daralmasına yol açmıştır. Bu ağızlarda *gülü gülü, yapı yapı* (Manisa, Aydın; Korkmaz 1956); *görü görü* (Denizli; Derin 1985) gibi örneklerdeki zarf-fiil eki aslında {-I} değil, {-A} zarf-fiil ekinin yöre ağızlarının eğilimine bağlı olarak daralmış şeklidir. Bu ağızlarda çok heceli fiillerde de {-A} eki kullanılır ve eğilime rağmen ek, çok heceli fiillerde daralmaya direnir.

İKILEMELERDE {-I} ZARF-FİİL EKİNİN TERCİHİ, FONETİK BİR OLAYDAN MI KAYNAKLANIYOR?

Türkiye Türkçesi ağızlarının bir kısmında çok heceli fiillerin ikilemeleri neden {-A} değil de {-I} eki ile yapılmaktadır? Bu tercih, fonetik bir sebepten mi kaynaklanmaktadır? Bu soruların cevaplarını, örnekler üzerinden düşünelim.

Söz gelimi *yazdırı yazdırı, vuruşu vuruşu, sevini sevini* örneklerinde ikinci hecenin dar ünlülü olması, *yazdırı>yazdırı, vuruşu>vuruşu, sevine>sevini* şeklinde ileriye doğru bir benzeşme ile ünlü daralması olabileceği ihtimalini akla getirir. Nitekim {-IncA} zarf-fiil eki, böyle bir benzeşmeden dolayı bazı ağızlarda son ünlüsünü daraltarak {-IncI} şeklinde kullanılmaktadır. Ancak {-I} ekli ikilemelerde ünlü benzeşmesinin rolünden söz edilemez. Öyle olsaydı ikinci heceleri geniş ünlülü olan *dolanı dolanı,*

parladı parladı, yalvarı yalvarı, ağlaşı ağlaşı, ūraşı ūraşı, annaşı annaşı örneklerinde aynı ek bulunmazdı.

{-I} eki ile yapılan *meleyi meleyi, ağlayı ağlayı* örnekleri ise bize /y/ ünsüzünün ünlüler üzerindeki daraltıcı etkisini düşündürse de *dolanı dolanı, yalvarı yalvarı* vb. örnekler bize her örnekte /y/ ünsüzünün bulunmadığını gösterir. {-I} ekinin kullanıldığı ağızlarda, -fonetik yapıları nasıl olursa olsun- çok heceli bütün fiil tabanlarında ikileme, {-I} eki ile yapılmaktadır.

Çok heceli fiillerdeki {-I} ekli bu kullanımı “daralma eğilimi” ile de açıklamak mümkün değildir. Son hecede ünlü daralması eğilimi, sadece Batı Grubu’nun Ege Bölgesi ağızlarında (Aydın: *dolmu, köftü*; Denizli: *zopu*; İzmir: *oyu, annı-*; Manisa: *yazmı*, Korkmaz 1956; Kütahya: *kını, ortu*, Gülensoy 1988; Muğla: *başkı, dolmu*, Akar 2004; Uşak: *burdu*, Gülsevin 2002) yoğun olarak görülür. Buna rağmen bu ağızların çok heceli fiillerde {-I} ekli ikilemeleri kullanmadığı/ nadiren kullandığı dikkat çekicidir.

O hâlde ikilemelerde kullanılan {-I} eki, {-A} zarf-fiil ekinin fonetik sebeplerle daralmış şekli de değildir.

{-I} ZARF-FİİL EKİNİN TARİHİ VE BUGÜNKÜ LEHÇELERDEKİ DURUMU

{-I} eki, Eski Türkçeden beri metinlerle takip edilen bir zarf-fiil ekidir. Bilindiği üzere {-A} ve {-I} zarf-fiil ekleri Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde tek başına zarf ve sıfat yapımında, ikilemelerde, birleşik fiillerde işlek olarak kullanılmıştır. Bazı edatların yapısında da bu ekler vardır.³ Bu metinlerde hangi fiillerden sonra {-I}, hangi fiillerden sonra {-A} zarf-fiil ekinin kullanıldığı, istisnaları olmakla birlikte büyük ölçüde sistemlidir. Mesela Kutadgu Bilig’de bu eklerle ilgili sistem şöyledir⁴:

1. Tek heceli fiillerde genellikle {-A} eki kullanılır: *aça, ağa, aka, arta, ata, awa, aza, baka, biçe, buşa, buza, ege, ese, içe, ite, iwe, keçe, keze, kısa, kite, kopa, toga, kuça, öge, öpe, örte, sake, seçe, sewe, söke, tege, teze, tıda, tuta, tüte, tüze, uka, üke, yaka, yapa, yaza, yete, yıga*. Bu kural *korku, ozu, sançu, seçü, tegü, yatu, yetü* örneklerinde bozulmuştur.

2. Tek heceli olan ancak ünlüyle veya /l/, /r/, /y/ ve peltek /d/ ünsüzüyle biten fiiller, {-I} zarf-fiil eki alır: *ayu, öyü, sayu, yiyü; alu, bilü, bolu, kalu, kılı, kelü, kolu, ölü; baru, birü, kirü, körü, turu, uru; kodu, küdü, todü, udu*. Bu kuralın da istisnaları vardır: *bile, sala, yala; sere, sora, süre, tire, yöre*.

3. Çok heceli fiillerde, {-I} zarf-fiil eki kullanılır: *açını, adrı, ağırlayı, alkayı, alkitü, alşu, arturu, aşayı, atayı, aynu, aytü, baknu, basnu, berkitü, bitiyü, bütrü, eymenü, eglü, eştü, ewrilü, kavrilü, inçıklayü, igdileyü, iletü, inçrünü, tınçrunu, irlü, irklü, itlü, itnü, kakılayü, kavşuru, irteşü, yanduru, kingrü, köndürü, körkitü, körünü, kulaçlayü, küçeyü, küdezü, odguru, odlu, oğrayu, okıyü, saknu, üdürü, öğrenü, öğretü, öldürü, özelü, saknu, satgayü, sernü, sewnü, sıgnu, sinayı, sözleyü, süçiyü, süçinü,*

³ {-I} ve {-A} zarf-fiil eklerinin Eski Türkçede, özellikle Maniheizm ve Budist çevrelerde yazılmış metinlerde sıfat yapma işleviyle ilgili olarak bkz. Ferruh Ağca, Eski Türkçede {-A/ -I/ -(y)U} Ünlü Zarf-Fiil Eklerinin Farklı Bir İşlevi Üzerine.

⁴ Bu malzeme, “Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig -III, İndeks”ten alınmıştır.

talulayu, tanglayu, tapnu, tatganu, tegnü, tegrü, tengleyü, tezginü, tınçrunu, tinglayu, tileyü, tirlü, tutşu, tutzu, tüketi, tütşü, udlayu, ukturu, ulaşu, ulıyu, ulgadu, urşu, uzatu, üglü, ündeyü, üstikü, yakru, yanaşu, yandru, yangzatu, yaşru, yazlu, yetlü, yiğlu, yiğlayu, yinçüleyü, yoriyu, yügrü. Bu kuralın *yalwara, kadra, katgura* gibi pek az istisnası vardır.⁵

{-A} ve {-I} zarf-fiil ekleri ile {- (I)r}, {-r}, {-Ar} geniş zaman ekleri arasında, eklendikleri fiillerin fonetik yapısı bakımından büyük ölçüde benzerlikler vardır. Erdal 1979'da ve Ercilasun 1979-83'te geniş zaman eklerindeki bu sistem ortaya konmuştur. Zarf-fiil ekleri ile geniş zaman ekleri arasındaki benzerliğe işaret eden Ercilasun, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri'ndeki değerlendirmesinde her iki ek arasında köken bakımından bir ilişki kurmaktadır. Ona göre "Eski Türkçe döneminde geniş zamanı {-Ur} olan fiillerin zarf-fiil eki de {-U}, geniş zamanı {-Ar} olan fiillerin zarf-fiil eki de {-A} olmaktadır. Bu paralellik ekin kökeni bakımından önemlidir. Kökence bir ilişki olmasaydı böyle bir paralellik olamazdı" (2006: 387).

Kutadgu Bilig'deki {-A} ve {-I} zarf-fiil ekleriyle ilgili bu sistem, Köktürk, Uygur, Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de {-I} istisnalarla- böyledir⁶. İkileme örneklerinin fazla olduğu Nehcü'l-Feradis'te farklı hece sayılı fiillerle yapılan *korka eymenü, baka aylanu, oynayu küle, korka titreyü* gibi ikilemelerde bile hece sayısı, fiilde kullanılacak zarf-fiil ekini belirlemede, ikilemeyi meydana getiren tek heceli fiil {-A}, çok heceli fiil {-I} ekini almaktadır. Bu sistem, Çağatay ve Osmanlı Türkçesinde {-A} ekinin kullanım alanının genişlemesiyle değişir. Eckmann, Çağatay Türkçesinde ünsüzle biten fiillerden sonra {-A}; ünlüyle biten fiillerden sonra {-y} zarf-fiil ekinin kullanıldığını, {-I} zarf-fiil ekinin arkaik olduğunu, bu ekin şiirde bazen vezin gereği kullanıldığını belirtir (1988: 107-108). Osmanlı Türkçesi metinlerinde {-I} ekinin kullanımı son dönemlerde azalır. Kartallıoğlu'nun 16, 17 ve 18. yüzyıl Osmanlı Türkçesindeki ses düzeniyle ilgili yaptığı çalışmadan, {-I} ekinin son dönemlerde birleşik fiiller dışında- kullanımının azaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca aynı çalışmada Parigi'den (17.yy) *sürtünü sürtünü, ağlayu ağlayu, yoklayu yoklayu, salını salını*; Meninski'den (17.yy) *ağlaşu ağlaşu* gibi {-I} zarf-fiil ekli örnekler verilirken

⁵ Kutadgu Bilig'de bu eklerle yapılan ikilemeler fazla değildir: *açını süçünü, sanu saknu, irteşü yandru, bilü bilmeyü, alşu tutşu; adra seçe, sevnü küle, açu hem yora* (Arat 1979).

⁶ Köktürkten örnekler: {-A}: *aça, aşa, basa, bıça, bintüre, egire, keçe, oza, sança, sıka, süre, tuda, tike, toga, tuta, uça, yana, yana;* {-I}: *alı, artatı, içgını, iti, tüküti, yügürti, yapıtı, yüzüti;* {-U}: *adrlu, ayu, başadu, bolu, ebirü, ertü, eşidü, içgını, itinü, kazganu, kılı, kezü, körü, küzedü, opulu, toru, udu, yanturu, yaratnu, yatu, yelü, yügürü, yiyü* (Tekin 2003).

Uygur Türkçesinden örnekler: Irk Bitig'den; {-A}: *aça, uça, yara, yöre, ögire, kavıra, böle, ıya taya, tuta;* {-U}: *adırtlayu, basını, bililü, köçürü konturu, engleyü mengleyü, odguru, yügürü, arıtı, tegzinü* (Tekin 2004). Altun Yaruk'tan; {-A}: *aka, asa, aza, bata, belgüre, böle, büke, büte, çoma, keçe, tüşe, uça, uka, yada, yapa* {-I}: *agılayu, alu, alışturu, atkanu, ayu, baru, bilü, evrilü, kılı, kılını, kodu, körü, serilü, sözleşü, tegzinü, tiyü, tileyü, turu, uru, yaratı, yiglayu, yiglaşu, yügürü* (Kaya 1994).

Harezmi Türkçesinden örnekler: Nehcü'l-Feradis'ten; {-A}: *ewe aşuka, evre çevre, koşa koşa, sıza sıza, sança sança, yence yence;* {-I}: *sekrişü sewnüşü, yalwaru yiglayu, yigrenü yigrenü, baru kelü, izleyü isteyü* (Ata 1998).

Eski Anadolu Türkçesinden örnekler: Yusuf ve Zeliha'dan; {-A}: *baka, öpe, göre, kaza, asa, kıla;* {-I}: *sevinü, tanışı, utanmayı, utanu, korkudu, yanı, kavlaşu, tutunu;* Dede Korkut'tan; {-A}: *döge döge, döne döne, kova kova;* {-I}: *sürüyü sürüyü, sinayı, isteyü, kovalayı, karşılayı, avlayı* (Ergin 1963).

Kıpçak Türkçesinden örnekler: {-A}: *mine, küle, bura, boga ağlayı;* {-I}: *ağlayı, çömelü, döndürü, keli, kizlenü, yaşırı, yuyu* (Güner 2013). Bir Kıpçak sahası eseri olan Gülistan'da sadece {-A} ve {-y} zarf-fiil ekleri vardır (Karamanlıoğlu 1989).

Carbognano'dan (18.yy) sadece *eriye eriye, sevile sevile, seve seve, yürüye yürüye, kazıya kazıya* gibi {-A} ekli örnekler verilmiştir (2011: 288-295).

Bugün Kıpçak ve Karluk grubu lehçelerinde {-A} ve {-y} zarf-fiil eki kullanılmaktadır; {-I} zarf-fiil eki yoktur. Bu ek, Oğuz Grubu lehçelerinden Türkmen, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçesinde de birleşik fiiller dışında yoktur. Çuvaş ve Saha Türkçelerinde, Güney Sibiryaya lehçelerinde -Tuva Türkçesi dışında- {-I} eki kullanılmaz. Tuva Türkçesindeki *köre, körnü, adırlı, boldunçu (boldumuş-u)* gibi örneklerdeki düzen, Eski Türkçedeki sistemi andırmaktadır (Türk Lehçeleri Grameri, 2007). Bu hükümler, yazı dilleri ile sınırlıdır; ağızlar bu hükümlerin dışına çıkabilir. Nitekim ölçünlü Türkiye Türkçesinde de birleşik fiiller dışında kullanılmayan {-I} eki bazı Türkiye Türkçesi ağızlarında çok heceli fiillerle yapılan ikilemelerde sistemli olarak kullanılmaktadır.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN BAZI AĞIZLARINDAKİ {-I} ZARF-FİİL EKLI İKILEMELERİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

{-I} zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesinin bazı ağızlarında çok heceli fiil tabanlarıyla yapılan ikilemelerde kullanılması şunları düşündürmektedir:

1. {-I} ekli ikilemeler, ağız grupları için belirleyici ve ayırıcı bir ölçüttür. Bu ölçüt, Batı Grubu ağızlarını Doğu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarından ayırır. Batı Grubu ağızlarının ancak bir kısmına özgü olan bu ek, sınırlı kullanımıyla alt ağız gruplarını da belirlemede önemli bir rol oynayabilir.

2. Türkiye Türkçesi yazı dilinde {-I} ekinin birleşik fiiller dışında kullanılmayışı, bu yazı dilinin oluşumunda Rumeli ağızlarının etkisini düşündürülebilir. Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ ağızlarıyla, sınır ötesindeki Balkan Türk ağızlarında {-I} ekli ikileme yoktur. İstanbul Türkçesi temelli yazı dili, bu ve başka özellikleriyle Rumeli ağızlarına yaklaşıyor. Coğrafi yakınlık, tarihî gerçekler de zaten bu düşüncüyü desteklemektedir.

3. {-I} zarf-fiil ekinin benzeşme, daralma gibi fonetik olaylar sonucu ortaya çıkmadığı açıktır. Ekin, tarihî lehçelerde çok heceli fiil tabanlarında sistemli kullanımı, bugün Türkiye Türkçesinin bazı ağızlarında da devam etmektedir.

4. Eski Anadolu Türkçesi yazı dilinin kuruluşunda yazı dili-ağız ilişkisi problemi, Türkolojinin tartışılan konularından biridir. Eski Türkiye Türkçesinin (hatta 16 ve 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin) {-I} eki ile ilgili özelliğinin sadece Batı Grubu ağızlarında yaşıyor olması, bu sorunun çözümüne katkı sağlayabilecek bir veri olabilir. Eski Türkiye Türkçesi ile Batı Grubu ağızlarındaki bu paralellik, Eski Türkiye Türkçesi yazı dilinin kaynağı olan ağız veya ağızları belirlemede bir ipucu olarak değerlendirilebilir.

5. Carbognano'dan ve kavait kitaplarından hareketle 18. yüzyıldan itibaren {-I} ekinin birleşik fiiller dışında yazı dilinde kullanılmadığı/kullanımının azaldığı anlaşılmaktadır. Bu tablo, {-I} ekini sadece birleşik fiillerde kullanan bugünkü ölçünlü Türkiye Türkçesinin {-I} ekini tek başına veya çok heceli fiil ikilemelerinde kullanmaktan ne zaman vazgeçtiği hakkında da bir fikir verebilir.

Harita: 1

{-I} Zarf-Fiil Ekli İkilemelerin Ağızlardaki Coğrafi Dağılımı

KAYNAKLAR:

- AĞCA, Ferruh (2006), *Eski Türkçede{-A/ -I/ -(y)U} Ünlü Zarf-Fiil Eklerinin Farklı Bir İşlevi Üzerine*, Türkbilig Türkoloji Araştırmaları, 2006/13: 3-37.
- AKAR, Ali (2004), *Muğla Ağızları*, Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- AKCA, Hakan (2012), *Ankara İli Ağızları*, Ankara: TKAE Yayınları.
- ALKAYA, Ercan (2008), *Orta ve Doğu Karadeniz Ağızlarında Görülen İkilemeler*, Turkish Studies, C. 3/3 Bahar: 37-76.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig -III, İndeks (Haz.: K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce)*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ATA, Aysu (1998), *Nehcü'l-Feradis-II, Dizin-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AVCI, Yusuf (1988), *Amasya Aydınca Ağzı*, Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- BÜYÜKAKKAŞ, Ahmet (1996), *Niğde ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1994), *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar* (ilk baskı 1946), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1994), *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme-II* (ilk baskı 1941), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1994), *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar* (ilk baskı 1944), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1995), *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler* (ilk baskı 1951), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1995), *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler Yozgat (Sorgun, Boğazlıyan, Yerköy)* (ilk baskı 1948), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- DEMİR, Necati (2001), *Ordu İli ve Yöresi Ağzları (İnceleme- Metinler- Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DEMİREZEN, Ünal (1995), *Yozgat İli Kadışehri ve Yöresi Türkmen Ağzları*, Erciyes Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- DERİN, İsmail (1985), *Acıpayam ve Çameli (Denizli) İlçeleri Ağzları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- DOĞAN, Şaban (2001) *Sivas Merkez İlçe ve Köyleri Ağzı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Van.
- ECKMANN, Janos (1988), *Çağatayca El Kitabı (Çev.: Günay Karaağaç)*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (1983), *Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler*, Türk Kültürü Araştırmaları, S. XVII-XXI, 1979-83 (1-2):115-119
- ERDAL, Marcel (1979), *Die Konverb und Aoristendungen im Alttürkischen*, UAJb, 51: 104-126.
- ERDEM, Mehmet Dursun – Esra KIRIK (2011), *Kahramanmaraş ve Yöresi Ağzları*, Ankara: Turkish Studies Publication.
- ERĞİN, Muharrem (1963), *Dede Korkut Kitabı-I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜL, Rıza (1993), *Kilis Merkez ve Köyleri Ağzı*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- GÜL, Rıza (1999), *Gaziantep Barakları Ağzı*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Adana.
- GÜLENSOY, Tuncer (1988), *Kütahya ve Yöresi Ağzları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLSEREN, Cemil (2000), *Malatya İli Ağzları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer (2002), *Uşak İli Ağzları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜNAY, Turgut (2003), *Rize İli Ağzları*, (İlk baskı 1977), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜNER, Galip (2012), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- GÜNŞEN, Ahmet (2000), *Kırşehir ve Yöresi Ağzları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAHAN, Leylâ (1996), *Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989), *Gülistan Tercümesi*, (ilk baskı 1974), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri* (2006), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2011), *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAYA, Ceval (1994), *Uygurca Altun Yaruk*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KİREMİT, Mehmet (1986), *Yapraklı İlçesi (Çankırı) Ağzı*, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1994), *Güneybatı Anadolu Ağzları*, (İlk baskı 1956), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- KORKMAZ, Zeynep (1994), *Nevşehir ve Yöresi Ağzları*, (İlk baskı 1963), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZTÜRK , Jale (2009), *Hatay Ağzı*, Adana: Karahan Kitabevi.
- ÖZTÜRK, Erol (2009), *Silifke ve Mut'taki Sarıkeçili ve Bahşiş Yörükleri Ağzı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- PILANCI, Hülya (1991), *Eskişehir ve Yöresi Ağzları*, Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- TAŞ, İbrahim (2008), *Yusuf ve Zeliha*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul.
- TEKİN, Talat (2003), *Orhon Türkçesi Grameri (Haz.: Mehmet Ölmez)*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul.
- TEKİN, Talat (2004), *İrk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı (Haz.: Nurettin Demir, Emine Yılmaz)*, Ankara: Öncü Kitap.
- Türk Lehçeleri Grameri (Editör; Ahmet B. ERCİLASUN)* (2007), Ankara: Akçağ Yayınları.
- UYSAL, İdris Nebi (2011), *Karaman İli Ağzları ve Anadolu Ağzları Arasındaki Yeri*, Karaman: Karaman Valiliği Yayınları.
- YILDIRIM, Faruk (2006), *Adana ve Osmaniye İlleri Ağzları-I (Giriş-İnceleme)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.